

Петьков В.А., кандидат психологічних наук, доцент кафедри менеджменту організації ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом» Херсонський інститут (м. Харків)

ПОСТАНОВКА ПСИХОЛОГІЧНОГО ДІАГНОЗУ У КОНТЕКСТІ ПРАКТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядається питання постановки психологічного діагнозу, оскільки він спрямований на виявлення індивідуально-особистісних рис та проявів особистості та сприяє подальшому розвитку особистості, її корекції та розробці рекомендацій для практичного психолога щодо правильної взаємодії з досліджуваним.

Ключові слова: діагноз, норма, патологія, індивідуально-особистісні зміни, корекція, психодіагностика, особистісний розвиток.

В статье рассматриваются вопросы постановки психологического диагноза, поскольку он направлен на определение индивидуально-личностных черт и проявлений личности и способствует ее дальнейшему развитию, коррекции и разработке рекомендаций для практического психолога с целью правильного взаимодействия с испытуемым.

Ключевые слова: диагноз, норма, патология, индивидуально-личностные изменения, коррекция, психодиагностика, личностное развитие.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Психологічний діагноз є кінцевим результатом діяльності психолога, спрямованої на опис і з'ясування індивідуально-психологічних особливостей особистості з метою оцінки їх актуального стану, прогнозу подальшого розвитку та корекцій і розробки рекомендацій, визначених завданнями психодіагностичного обстеження. Предметом психологічного діагнозу є встановлення індивідуально-психологічних відмінностей як в нормі, так і в патології.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання постановки психологічного діагнозу досліджувалися як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями: А. Анастасі, А.Ф. Ануфрієв, А.А. Бодальов, Н.Л. Белопольская, Л.Ф. Бурлачук, Л.С. Виготським, Л.А. Венгером, К.М. Гуревич, Д.Б. Ельконіним, Л.А. Венгером, С.М. Морозов, Є.А. Климов, В.В. Столін, А.В. Семенович, К.Є. Тарасов, Я Рейковський, Г.А. Рейнберг, В.Б. Челпанов.

Проте питання залишається актуальним і для сучасної практично наукової діяльності.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою нашої статі є теоретичні підходи до визначення алгоритму постановки психологічного діагнозу, який посідає чільне

місце у практичній діяльності психологів – практичних, клінічних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття психологічного діагнозу має непросту історію і до цього часу неоднозначно інтерпретується в різних наукових джерелах. Спочатку в практичній психології термін «діагноз» набув поширення в гранично широкому і невизначеному значенні – як констатація кількісної або якісної характеристики ознаки. У зарубіжній психології та психометрії дане поняття є похідним від процедур тестового вимірювання і не має, загалом, самостійного значення. Слід зазначити, що психологічна діагностика визначається як «ідентифікація психологічних характеристик індивіда за допомогою спеціальних методів» [8, с. 62].

Разом з тим таке розуміння психологічного діагнозу не може розцінюватися як адекватне завданням консультативної практики, що виникають з приводу широкого кола проблем особистісного розвитку. Передумови побудови поняття психологічного діагнозу були окреслені Л.С. Виготським, а потім розвинені Д.Б. Ельконіним, Л.А. Венгером та іншими вченими.

За визначенням науковців існують різні види діагнозів та алгоритмів їх постановки. Так, К.Є. Тарасов вважає термін «формальний діагноз» є невиправданим і необґрунтованим, оскільки він створює враження про поверхневий та неглибокий діагноз, що розкриває в основному

формальну сторону питання. Автор зазначає, якщо і допустимо в дидактичних цілях говорити про різні етапи діагностичного процесу, то не слід ці етапи іменувати особливими видами діагнозів [12].

У наукових дослідженнях Л.С. Виготського було визначено три рівні психологічного діагнозу. Перший рівень. Симптоматичний (емпіричний) діагноз, який обмежується тільки констатацією певних психічних проявів та їх особливостей або симптомів (скарг), за якими в подальшому обґрунтовується практичний висновок. Симптоматичний діагноз доступний практично всім психологам, які взаємодіють з обстежуваним. При цьому одним із основних методів постановки симптоматичного діагнозу є опитування та спостереження. Другий рівень – етіологічний діагноз, який враховує не тільки наявність певних психічних проявів особливостей (симптомів), а й причини їх виникнення, тобто обґрунтовується причинно-наслідковий зв'язок через з'ясування можливих причин особливостей переживань, поведінкових реакцій, взаємодії з людьми. Проте, слід усвідомлювати, що вчинки людини, поведінка і взаємини з оточуючими обумовлюються низкою чинників. Психолог може дослідити лише незначну кількість причин тієї чи іншої психологічної особливості або проблеми. Третій рівень – типологічний діагноз (найвищий рівень), полягає у визначенні місця і значення отриманих психодіагностичних результатів середньостатистичного ряду та збору життєвого анамнезу, які надають можливість отримати цілісну картину особистості [5].

Психологічний діагноз, як і медичний, нерозривно пов'язаний з прогнозом, який будується на вмінні розуміти внутрішню логіку розвитку психічного феномена. Прогноз вимагає вміння бачити і поєднувати в одне ціле минуле, сьогодення і майбутнє. Тому поняття «психологічний діагноз» є ключовим у психологічній діагностиці і в той же час найменш розробленим. Це поняття використовується у психології, проте єдиного уявлення про суть, специфіку та утримання психологічної інформації, необхідної для постановки діагнозу, не існує, хоча найчастіше застосовуються психіатричні кліше. З огляду на те, що психологія виникла на основі медицини і відійшла від психіатрії у самостійну галузь,

подальше розширення функцій психолога, як і вдосконалення системи його професійної підготовки, безпосередньо пов'язані з обраним напрямом, метою його професійної діяльності та запитом. Саме поняття «психологічний діагноз», насамперед, вказує на тісний зв'язок з медициною, а точніше з психіатрією. У медичному сенсі мета психодіагностики зводиться до постановки діагнозу, тобто до визначення відмінностей виявлених у конкретної людини психологічних характеристик від відомого на даний момент еталону. Проникнення психодіагностики в усі сфери життєдіяльності розширює розуміння терміну «психологічний діагноз» і сприяє більш чітко диференціювати патопсихологію від виявлення нормальних психічних феноменів.

За твердженням В.Б. Челпанова, психодіагностичне обстеження – це складний, структурований і розгорнутий у часі інтерактивний пізнавальний процес, в результаті якого психолог має сформулювати психологічний висновок або діагноз, релевантний поставленому завданню дослідження і запитам замовників (лікаря, педагога, юриста, батьків тощо) [13].

Сучасна психологія визначає мету психодіагностики як фіксацію і опис у впорядкованому вигляді психологічних проявів кожної особистості за певними ознаками та відмінностями, які їх об'єднують. К.М. Гуревич визначає психодіагностику як науку про методи класифікації та ранжування людей за психологічними і психофізіологічними ознаками [6].

З точки зору Є.А. Климова, психологічна діагностика – це наука про методи та засоби забезпечення оперативною інформацією психологів з метою забезпечення надання практичної допомоги [7]. А.А. Бодальов, В.В. Столін стверджують, що чільне місце посідає саме визначення психодіагностики як постановки психологічного діагнозу [3]. А Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов вважають психологічний діагноз кінцевим результатом діяльності психолога, спрямованим на з'ясування індивідуальних психологічних особливостей особистості [4]. А.Ф. Ануфрієв обґрунтовує поняття психодіагностики у контексті профілактичних обстежень індивідів і груп [2].

За тлумаченням А. Анастасі, переробка та інтерпретація психодіагностичних даних традиційно передбачає клінічний і статистичний підходи. У більшості діагностичних ситуацій необхідним є гармонійне поєднання клінічного і статистичного підходів [1].

Психологічний діагноз має наступні компоненти: структуру, рівні, а також володіє певними властивостями, зокрема:

1) структура психологічного діагнозу: попередній, функціональний, диференційний та заключний діагнози;

2) рівні психологічного діагнозу: топічний рівень; статичний (фоновий) рівень; динамічний рівень; валеологічний рівень; соціально-психологічний рівень; рівень індивідуального профілю особистості; рівень розвитку інтелекту (загальних здібностей); рівень постуральної моделі-схеми тіла людини; рівень індивідуального професійного стилю особистості; рівень аутодеструкції і аутоконструкції особистості [13];

3) властивості психологічного діагнозу: прогностичність; ерганоматичність; автономність; ефективність; прагматичність; адекватність; релевантність;

4) психодіагностичний процес передбачає організацію робочого місця практичного психолога; визначення психодіагностичного поля («коридору») клієнта; встановлення психодіагностичного простору клієнта (діагностичної «зеленої» зони і «червоної» ризику: що можна робити, а що не можна і чому); постановка мети і завдань психодіагностики; визначення критеріїв психодіагностики; вибір видів психодіагностики: описово-симптоматичної, етіологічної, патопсихологічної, професійної тощо; вибір психодіагностичних методів (бланкових, візуальних і апаратурних, ручних та автоматизованих); емпатичний підхід спеціаліста до клієнта, його інструктаж; проведення процедури психодіагностики: корекція помилкових дій клієнта, спостереження за ним, ведення протоколу; аналіз діагностичних ознак (маркерів, немаркерів) та індивідуальних чинників ризику клієнта; формулювання психодіагностичних висновків; визначення психодіагностичних категорій, на підставі яких формується діагноз і складається психодіагностичний висновок); переклад психологічних знань у значущу і доступну

для клієнта психологічну інформацію: пояснення і прогноз; оформлення службової (звітної) документації з урахуванням професійних вимог і адресата замовника (користувача психологічної інформації) [13];

5) професійно важливі якості практичного психолога у психодіагностичному процесі: дотримання нормативно-правових актів і законів; чітке дотримання інструкцій; дотримання алгоритму психодіагностичного пошуку причинно-наслідкових зв'язків симптомів і синдромів; перенос минулого досвіду на дану психодіагностичну ситуацію; детальний аналіз професійних ускладнень; володіння науковим психологічним знанням і понятійним апаратом; розвинена професійна інтуїція (внутрішній слух і внутрішній зір); вивчення (перенесення) попереднього досвіду колег на конкретний випадок; соціальна компетенція; вміння встановити, сконструювати, реконструювати комунікативний зворотний зв'язок з клієнтом; вміння визначати зони найближчого і актуального розвитку клієнта; вміння будувати найближчий або віддалений прогноз його перспектив; дотримання професійних етикодеонтологічних правил і норм; знання ергономічних вимог (змістовних і процедурних) при розв'язанні професійних завдань [13]; психологічний супровід (підтримка клієнта) у період психологічного впливу або втручання, супроводу; усвідомлення чітко окреслених меж власної компетенції; розвинена рефлексія, атракція і розумна емпатія до проявів психічної реальності клієнта; дотримання принципу «не нашкодь» та професійної таємниці; розумна вимогливість, взаєморозуміння і взаємодопомога.

Вище зазначені аспекти повинні відображатися у психологічній інтерпретації. Психологічні терміни і поняття, що містяться в психодіагностичному обґрунтуванні, повинні бути розшифровані і представлені у формі доступній необізнаній особі, з урахуванням професійного випадку.

Випадок може виглядати як один із нижченаведених або бути сукупним за низкою ознак: 1) граничний (прикордонний) випадок, коли стан клієнта (пацієнта) знаходиться на кордоні між нормою і патологією; 2) одиничний (рідкісний) випадок, що має індивідуальну цінність; 3) масовий випадок (зустрічається у певній

популяції після катаклізмів, катастроф, військових дій: дитячий, дорослий, батьківський); 4) взаємовиключний випадок (коли у клієнта є суперечливі судження, поведінкові реакції, амбівалентність переживань); 5) кризовий (критичний) випадок; 6) минутий (короткочасний) випадок; 7) ілюстративний випадок, який демонструє, в якому стані чітко проявляється та чи інша психологічна закономірність чи особливість); 8) класичний випадок («класичний приклад» при колегіальному обговоренні); 9) важкий (складний) випадок: вимагає залучення інших фахівців; 10) випадок, пов'язаний з ризиком для клієнта; 11) випадок, пов'язаний з ризиком для фахівця; 12) обопільно ризикований випадок; 13) винятковий (унікальний) випадок; 14) парадоксальний випадок, тобто виходить за рамки існуючих правил і уявлень; 15) тренувальний випадок є своєрідним інструментом при роботі з наступним клієнтом або пацієнтом; 16) екстрений випадок, що вимагає негайного втручання; 17) особливий випадок, який вимагає організації особливих умов для роботи з клієнтом або з пацієнтом: на нейтральній для нього території, за участю третіх осіб тощо; 18) безнадійний випадок, коли психологічні впливи виявляються марними; 20) форс-мажор.

Слід зазначити, що специфіка індивідуальної консультативної діяльності психолога пов'язана загалом із проведенням психологічного обстеження, діагностикою особистості та складанням плану допомоги, корекції та рекомендацій. Чільне місце у цій сфері посідають поняття психологічного діагнозу, прогнозу, корекції та консультативної діяльності.

У роботах, присвячених дитячому розвитку, Л.С. Виготський першим у вітчизняній науці поставив питання про сутність і специфіку психологічного діагнозу як діагнозу розвитку [5]. Матеріали для розв'язання цього складного питання дала практика педологічного консультування, що почала активно розвиватися в 20-х рр. ХХ століття. Перші ж кроки виявили дві характерні особливості: тенденцію до підміни психологічного діагнозу медичним і схильність до суто емпіричного опису картини зовнішніх проявів неблагополуччя (останню Виготський називав «переказом скарг» мовою наукової термінології). Він

відкидав редукціоністський шлях у вирішенні питання про психологічний діагноз, підкреслюючи, що це питання з самого початку може і має бути методологічно правильно обґрунтованим. Така постановка означала опору на чітку вікову періодизацію, на закономірності «всієї послідовності ходу розвитку особистості», орієнтацію на ретельний облік «всіх особливостей кожного віку, стадії і фази, всіх основних типів нормального і аномального розвитку, всієї структури і динаміки розвитку в їх різноманітті» [5, с. 261].

Доцільно зазначити, що у сферу психологічного діагнозу розвитку Л.С. Виготський включав не лише позитивну характеристику рівня психічного розвитку, її якісної своєрідності на даній стадії, а також характеристику сукупності умов, які його визначають. У разі аномалій розвитку в центрі психологічного діагнозу виявлялися не його негативні або хворобливі прояви, а досягнутий дитиною при певній системі умов рівень розвитку: «Діагноз завжди повинен мати на увазі складну структуру особистості» [5, с. 320].

Якщо підсумувати дані уявлення про психологічний діагноз і спробувати коротко висловити їх на мові сучасної психології, то зміст психодіагностичного висновку про розвиток особистості включатиме в себе наступні базові компоненти: 1) загальну оцінку психічного розвитку з точки зору відповідності показникам нормативного вікового розвитку як у сфері пізнавального, так і в сфері особистісного розвитку; 2) опис індивідуальних особливостей розвитку особистості, відмінних рис як особистості в цілому, так і різних сторін її психічної діяльності; 3) психологічну кваліфікацію характеру і рівня встановлених психологічних проблем, відхилень та розладів.

Однією з найбільш розроблених за теоретичним наповненням психологічного діагнозу залишається схема, запропонована польським психологом Янушем Рейковським, який виокремлює чотири основні напрями в роботі психолога, а саме: 1) здійснення діагнозу діяльності, поведінки, тобто опис, аналіз та узагальнення особливостей поведінки обстежуваного; 2) здійснення діагнозу процесів регуляції діяльності або вивчення психічних процесів, завдяки яким здійснюється діяльність; 3)

здійснення діагнозу механізмів регуляції, механізмів психічних процесів, від яких залежить їх перебіг, – діагностика систем нервових зв'язків та процесів; 4) діагностика генези механізмів регуляції або відповідь на питання про те, як і в яких умовах формувалася психіка даного індивіда [9].

Висновки. Таким чином, у процесі постановки психологічного діагнозу психолог у ході обстеження прагне до отримання дійсно змістовної картини його розвитку, що включає характеристику найбільш суттєвих для даного конкретного віку показників. Діагноз вікового розвитку за

своїм змістом не може бути аналогом медичного діагнозу і не має нічого спільного з дійсно небезпечним «начепленням ярликів». Завданням психологічного діагнозу є виявлення багаторівневих та багатоланкових причин вад або відхилень особистісних проявів з метою їх усунення через відповідні корекційні вправи психологічного змісту. Отже діагноз формується через наступну тріаду: а) збір даних відповідно до завдання дослідження; б) обробка та інтерпретація отриманих даних; в) постановка діагнозу або прогнозу.

Список літератури

1. Анастаси А. Психологическое тестирование. Спб.: Питер, издание: 7-е, 2005., 688 с.
2. Ануфриев А.Ф. Психодиагностика как деятельность и научная дисциплина// Вопросы психологии. – 1994.- № 2. – С. 123-131.
3. Бодалёв А.А., Столин В.В. Общая психодиагностика. М., МГУ, 1987 – 303 с.
4. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психологической диагностике. – Киев, Наукова думка, 1989. – 200 с.
5. Выготский Л.С. Детская психология. – собр. соч. Т.4. – М., 1984 – 432с.
6. Гуревич К.М. Психологическая диагностика. Учебное пособие. изд. 4-е перераб. и доп. – М., 2007. – 652 с.
7. Климов Е.А. Общая психология. М., ЮНИТИ – ДАНА, 2001 – 510 с.
8. Патопсихология: Хрестоматия. Сост. Н.Л. Белопольская. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Когито-Центр, 2000. – 289 с.
9. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Я. Рейковский. – М.: Прогресс, 1979. – С. 212-249.
10. Рейнберг Г.А. Методика диагноза / Г.А. Рейнберг. – М.: Смысл, 2001. – 71 с.
11. Семенович А.В. Нейропсихологическая диагностика и коррекция в детском возрасте. М., Академия, 2002 – 228 с.
12. Тарасов К.Е. Логика и семиотика диагноза (методологические проблемы) / К.Е. Тарасов, В.К. Беликов, А.И. Фролова. – М.: Медицина, 1989. – 272 с.
13. Челпанов В.Б. Разработка психокоррекционной технологии и системы средств труда педагога-психолога. Дисс... канд. психол. наук. Москва, ВНИИТЭ. 2003. – 194с.

Petkov V., candidate of psychological science, associate professor

THE PSYCHOLOGICAL DIAGNOSIS IN THE CONTEXT OF THE PRACTICAL RESEARCH

The article discusses the formulation of psychological diagnosis, because it is aimed at the identifying individual personality traits and personality manifestations and promotes further development of the personality, its correction and developing recommendations for Psychologist for proper interaction with the investigated. In the formulation of psychological diagnosis psychologist in the survey tends to get really meaningful picture of its development, including the description of the most significant for this particular age indicators. The diagnosis age of its content can not be analogue of medical diagnosis and has nothing to do with really dangerous «hanging labels». The task of psychological diagnosis is a multi-detection and multilink causes defects or deviations of personal displays for their elimination through appropriate corrective exercises psychological and pedagogical content.

Keywords: diagnosis, norm, pathology, individual personality changes, correction, psychological diagnostics, personal development.